

מבוא

הספר שלפנינו הוא הראשון בסדרת הפרסומים בנושא מדיניות חינוך ופדגוגיה של הפורום לחקר מדיניות החינוך הפועל במכון ון ליר בירושלים. במסגרת פעילות הפורום נערך בימים ח-ט בטבת תשס"ה (20-21 בדצמבר 2005) כנס ון ליר לחינוך. הכנס הוקדש לדוח *כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל*, המוכר בכינוי "דוח דוברת"¹. מטרתו העיקרית של הכנס היתה לבחון את ההקשרים החברתיים, הפוליטיים, הכלכליים והפדגוגיים העשויים להשפיע על תהליכי יישום הדוח ועל תוצאותיו, ולפתוח בדו-שיח ציבורי על תפיסת העולם החינוכית המשוקעת בו.

כוח המשימה הלאומי מונה בידי ממשלת ישראל ביוזמת שרת החינוך התרבות והספורט לימור לבנת, בתמיכת ראש הממשלה אריאל שרון ושר האוצר בנימין נתניהו, והחל לפעול בחודש תשרי תשס"ד, אוקטובר 2003. על חברי הוועדה, שבראשם עמד שלמה דוברת, הוטל לבצע בחינה מקיפה של מערכת החינוך במדינה, להמליץ על תוכנית שינוי כוללת – פדגוגית, מבנית וארגונית – ולהתוות דרך ליישומה.

דוח דוברת מציב אתגרים מרתקים לפני החברה הישראלית בכלל ולפני מערכת החינוך בפרט, ויש להעריך את יוזמתה ואת נכונותה של שרת החינוך לימור לבנת לבחון את האפשרות לרפורמה רחבת היקף של מערכת החינוך. כך, ראוי לציין את נכונותם של החברים בכוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, ושל העומד בראשה, שלמה דוברת, להתנתק מעיסוקיהם ולהירתם במלוא כוחם למשימה המורכבת והאתגרית של עיצוב וגיבוש רפורמה בחינוך.

אין ספק, שלצד הישגיה החשובים של מערכת החינוך עד כה, היא זקוקה גם לניעור ולהתחדשות. דוח דוברת, שמעלה את החינוך על קשייו ועל הצלחותיו על סדר היום הציבורי, כבר עורר גלים רבי משמעות בעולם החינוכי, שכה זקוק היה למשב רוח מעורר. זאת, עוד בטרם הוחל ביישומו הפורמלי. הדוח פורש לפנינו מארג מקיף של שינויים משמעותיים, והמלצותיו באות לשנות מן היסוד את כללי המשחק שהיו נהוגים עד כה. מסקנות הדוח נשענות על שורה של הנחות יסוד – חלקן מוצהרות וחלקן מובלעות – לגבי הדרכים היעילות לשיפור החינוך. עבודת הוועדה עשויה לפרוץ דרך לקראת התהליך הארוך והמורכב לשיפור של מערכת החינוך. אולם לצד הסיכויים לשיפור החינוך עומדים גם סיכונים לא מועטים. חלק מן הסיכונים טמון בכמה מן ההמלצות עצמן, חלקם נובע מאסטרטגיית הביצוע, וחלקם עשוי להיות פועל יוצא של קשיי היישום.

תהליך היישום של הדוח המקיף אינו יכול להיות טכני, כלומר, תהליך שבו מיישמים את המלצות הדוח כרוחן וכלשונו. יישום הדוח הוא למעשה תהליך מורכב של "תרגום" רעיונות והמלצות לכלל אסטרטגיות פעולה, למהלכים טקטיים ולעשייה. זו לא רק פעולה מינהלית, זהו בעיקר תהליך חברתי ומקצועי כאחד, ולכן הוא מותנה בתמיכה ציבורית ופוליטית, ומחייב שיתוף מקצועי של עובדי החינוך וארגוניהם. לשון אחר, הדוח והמלצותיו מחייבים את קיומו של שיח ציבורי אשר ילבן את הוויכוח הרעיוני ויסייע לגיבוש קונסנזוס, אשר יש בכוחו לעזור לעיצוב אסטרטגיות הפעולה ולהשפיע על תהליכי יישומו.

1. הכנס נערך לאחר פרסום דוח הביניים במאי 2004. הדוח הסופי התפרסם בינואר 2005.

עבודת הוועדה והדוח המקיף שחיברה אינם משחררים איש מאחריות. ההפך הוא הנכון. הסכנה הגדולה ביותר של הדוח היא הימצאותם של גורמים שיפטרו עצמם מאחריות בבחינת "הרי יש כבר דוח" ! אל להם למתנגדים לפטור עצמם מאחריות, משום שלדעתם הדוח מתווה דרך לא רצויה, ואל להם לתומכים לכפות אותו, כי לדעתם הדוח הוא חזות הכול. בה במידה, אין מחברי הדוח, חברי כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך, יכולים להרשות לעצמם להסתפק בפרסום תוצרם. עליהם ליטול חלק בדו-השיח הציבורי והמקצועי, כפי שחלקם עושה כבר בספר זה. הדוח אינו סוף פסוק, הוא ראשיתו של דו-שיח ציבורי ומקצועי המחייב המשך שיתוף פעולה לטובת החינוך.

מערכת החינוך, שהדוח מתמקד בה, היא חלק מן המערכת החברתית והערכית של מדינת ישראל. חשוב, אם כן, שהשיח הציבורי ירחיב את הדיון, ומעבר לשאלות של שינויים מבניים, סדרי עבודה או שיטות בקרה במערכת החינוך יעסוק מתוך ראייה רחבה גם באתגרים העומדים לפנינו:

א. להפוך מחברה שמונעת על ידי ציונים ותעודות לחברה שוחרת השכלה ותרבות.
 ב. להבטיח, שלצד השאיפה הרצויה לידע ברמה הגבוהה ביותר, נקנה גם חינוך מטפח ערכים ומפתח חשיבה ביקורתית, כתנאי הכרחי לקיומה של דמוקרטיה נאורה.
 ג. לעורר את הרוח החינוכית ואת ההתלהבות ללמוד וללמד, ולהפעים את חדות החינוך כך שבית הספר יהיה מקום שהתלמידים והמורים רוצים לשהות בו, ולא מקום שחייבים להימצא בו.

ד. להבטיח, שלצד הצורך לשלוט ב"שלוש השפות" – התקשורתית, המדעית והמתמטית – לא נזנח את "השפה הרביעית", האסתטית, הכוללת את האמנויות השונות: ספרות, שירה, אמנות חזותית, מוזיקה ועוד. אמנם, חברה השולטת בשלוש השפות מסוגלת להיות חברה מייצרת, אולם רק בזכות השפה הרביעית היא תהיה גם חברה יוצרת תרבות.
 ה. לעצור, או לפחות למתן, את התהליכים שהופכים את החינוך לאמצעי המספק לגיטימציה לאי-השוויון החברתי.

ו. לוודא שהחינוך יהיה מעוגן בתפיסה ערכית מוסרית, ובתחושת אחריות ומחויבות חברתית במדינה רבת הפנים שלנו.

הדברים שנישאו בכנס נגעו בעקיפין באתגרים הללו, ולחלקם ניתן ביטוי במאמרים שבספר. הכותבים בספר זה מייצגים קשת רחבה של מיטב המומחים מתחומים שונים, כמו כלכלה, חברה, פילוסופיה וחינוך (הערכה, הכשרת מורים, משפט, היסטוריה, ניהול, אינטגרציה, תוכניות לימודים ורשויות מקומיות). בין הכותבים חברים מכוח המשימה הלאומי, בעלי תפקידים מרכזיים במערכת החינוך (יו"ר המזכירות הפדגוגית, מנכ"לים לשעבר של משרד החינוך) וכותבים ממגזרי החינוך השונים. אין ספק שראוי שיתפרסם ספר נוסף, שבו יבואו לידי ביטוי המורים והמנהלים – עובדי ההוראה – העומדים במרכז ההווה החינוכית.

הספר שלפנינו בנוי משמונה חלקים וכולל מאמרים המתבססים על דברים שנישאו בכנס ומאמרים נוספים המשלמים את תמונת הפסיפס המורכבת של הבעיות שהדוח מעלה ושל מערך המלצותיו. הספר נפתח בדבריהם של שרת החינוך ושל יו"ר כוח המשימה המתווים את חזון החינוך שלהם ומציבים לפני החברה הישראלית את אתגר הרפורמה בחינוך.

החלק הראשון כולל שני מאמרים המעצבים את המסגרת התפיסתית לדיון: הראשון מספק מבט היסטורי על רפורמות חינוכיות בישראל, והשני מתאר רפורמות בחינוך מפרספקטיבה בינלאומית, במאמר שנכתב במיוחד לספר זה בידי פרופ' לארי קובן מאוניברסיטת סטנפורד, מחשובי החוקרים של רפורמות בחינוך. בחלק השני מופיעים מאמריהם של חמישה כותבים המציגים היבטים שונים של הדוח המשלימים זה את זה. זאת, תוך ניתוח חד ומרתק של הדוח ודיוני הוועדה, באמצעות ארבע מערכות מושגיות שונות: חברתית, כלכלית, ערכית ומשפטית. החלק השלישי, הכולל חמישה מאמרים, מתמקד בשני היבטים פדגוגיים שהדוח מרחיב עליהם את הדיבור – הסטנדרטים בחינוך והכשרת המורים. המאמרים מעלים סימני שאלה על חלק מהנחות הדוח לגבי סוגיות אלו, מציגים הצעות אלטרנטיביות וחושפים מעט מדיוני הוועדה עצמה בנושא הכשרת המורים. החלק הרביעי, על ארבעת מאמריו, דן במשמעות הליכה החינוכית מן הפן הפדגוגי, החברתי והפוליטי. הוא פורש את המתח בין התפיסה הלאומית לבין השלכות חברתיות אפשריות תוך העלאת החששות של מגזרים שונים, ומנתח אפשרות לפירוק המחסומים תוך הדגמת הניסיון בפיתוח ליבה חינוכית שהצטבר במכון ון ליר בירושלים. החלק החמישי עוסק בגבולות הייחודיות המגזרית על הבעייתיות המשתקפת ממנה. ארבעת המאמרים מציגים דיון קונצפטואלי עם השקפות מרתקות של המגזרים השונים המתמודדים עם האפשרות לעצב לעצמם את גבולות הייחודיות לצד הלכידות החברתית. החלק השישי דן בנושא האינטגרציה בחינוך, עניין שהדוח התייחס אליו רק בעקיפין, ומנתח את שאלת הביזור המבני והניהול העצמי המומלצים בדוח ואת חולשת ההמלצות וחששות המנהלים. ארבעת המאמרים, כל אחד מכיוון אחר, פורשים זוויות ראייה חדשות להמלצות הדוח. החלק השביעי, הנועל את הספר, מתייחס להיבטים הפוליטיים והביצועיים של הדוח. הוא מביא ארבע נקודות מבט המנתחות את אסטרטגיות הביצוע, את סגנון המשא ומתן עם ארגוני המורים ואת הלחצים הפוליטיים, כל זאת תוך התייחסות ישירה לשאלת היישומיות של הדוח ולסיכויי הצלחתו. החלק השמיני הוא תקציר דוח דוברת, שהכין משרד החינוך התרבות והספורט, והמשקף לדעת מחבריו את עיקרי הדוח. התקציר יאפשר לציבור הקוראים להתוודע לעיקרי הרפורמה, ויספק לו תמונה רחבה על המלצותיו. הרשימה הביבליוגרפית המקיפה, המשותפת לכל המאמרים, נועלת את הספר.

ראויים לתודה כל הכותבים שאלמלא נכונותם להירתם למשימה ולעמוד בלוח הזמנים הלוחץ, לא היה הספר שלפנינו קורם עור וגידים. אין ספק שהדבר משקף קודם כול את החשיבות הרבה שכולנו מייחסים לדיון הציבורי ברפורמה בחינוך. ואחרון, הספר לא היה רואה אור אלמלא הצוות הנפלא של מכון ון ליר בירושלים ומסירותה הרבה של גרניט אלמוג-ברקת. לכולם התודות.

אנו מקווים שכנס ון ליר לחינוך ואספת המאמרים שבספר זה יתרמו לקידומו של הדו-שיח הציבורי ולהרחבת מעגל המשתתפים בו.

דן ענבר

ספטמבר 2005

עורך סדרת מדיניות חינוך ופדגוגיה, מכון ון ליר בירושלים